

A KORA ÚJKORI NŐI DISKURZUS LEHETŐSÉGEI

Női tapasztalat a hosszú reformáció kontextusában, szerk.
Gesztelyi Hermina, Móré Tünde. Reciti, Budapest, 2023.

Antal Teréz

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Gesztelyi Hermina és Móré Tünde szerkesztésében egy olyan tanulmánykötetet olvashatunk, amely kísérletet tesz arra, hogy „meghalljuk” a kora újkori nők hangját, amit sokszor csak férfiakon keresztül közvetítve és közvetve ismerhetünk. A kötet a 2022. június 14-én a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében működő Centre for Reformation Studies és az MTA BTK „Hosszú Reformáció” Lendület Kutatócsoport által megrendezett műhelykonferencia előadásainak tanulmányokká bővített változata. Az ott elhangzott tíz előadás közül hét szerepel benne. Ennek a tanácskozásnak a célja az volt, hogy a kutathatóság és a forrásadottságok módszertani problémáján keresztül vizsgálja meg a női tapasztalat szerepét a reformáció hosszú folyamatának során. A kora újkor változásai vallási és társadalmi téren is jelentősen hatottak a nők szerepére és megjelenésükre a vallási és társadalmi diskurzusokban, hiszen a teológia, az egyházszerkezet, a kegyesség reformációja mellett a társadalmi szerepvállalások is megújultak. A gyűjtemény több szempontból közelít az adott téma felé. Egyrészt olvashatunk a nőkkel kapcsolatos egyházi gondolkodás reformációt követő átalakulásáról, másrészt azokról a társadalmi és kulturális kontextusokról, melyek során az adott diskurzusok megformálódtak.

A tanulmányok különböző forrásokra és módszertani megközelítésekre épülnek. A szerzők egyháztörténeti, irodalomtörténeti, valamint kultúrtörténeti szempontból vizsgálják a nőkkel kapcsolatos 16–18. századi értekezéseket. A tanulmányok egyik erőssége, hogy többféle forrástípust használnak. A forráselemzések teszik lehetővé, hogy a korszak nőképe a kötetben ne csak általános szinten jelenjen meg, hanem a konkrét társadalmi és vallási szempontok is figyelmet kapjanak. Érzékelhető, hogy a szerkesztés során nem lineárisan követhető, egységes narratívát akartak a szerkesztők létrehozni, hanem éppen az eltérő forrástípusokon keresztül szerették volna az olvasónak bemutatni a kora újkori női diskurzus lehetőségeit. A kötet nagyon sokrétű, ezért az olvasás során fontos lehet az egyes fejezetek külön vizsgálata, viszont nem tekinthetünk el azokösszefüggéseitől sem.

A nyitótanulmányban Tóth Zsombor kritikai élel vizsgálja a téma kutathatóságát. Azt gondolom, megalapozottan állíthatjuk, hogy ez az írás adja meg azt az értelmezési irányt, amelyhez a kötet többi része kapcsolódni

tud. Itt vezeti be a szerző a „hosszú reformáció” fogalmát, amely évszázadokon átívelő folyamatra irányítja rá a figyelmet. Hiszen a vallási megújulás hatása nem egy időpillanat volt, nem egy időben és helyen történt meg minden társadalmi rétegben és régióban, hanem jelentős eltérésekkel. Tóth a nagyjait Cserei és a bethleni Bethlen család nőtagjainak íráshasználatát vizsgálja, rávilágítva arra a paradoxonra, hogy a nők hangja gyakran csak a férfiak, egy család férfitagja vagy tagjai által mediálva maradtak fenn. Az előbb említett két erdélyi nemesi család esete különösen szerencsés a vizsgálat szempontjából, hiszen az adott időszakot jól dokumentálták, és a forrásokból rekonstruálható a családi írásbeliség keretein belül a női íráshasználat. A fennmaradt dokumentumok segítségével láthatjuk, hogy a nők nemcsak magánlevelezést folytattak, hanem fontos szerepük volt a családi ügyek intézésében is. Megfigyelhető, hogy a generációk előrehaladásával nem feltétlenül fejlődik lineárisan az írástudás a nők körében, hiszen a katolikus Cserei Judit képzetesebb és akár latinul is értő és írni tudó volt a 17. század végén (15–16. o.), mint a korban később és akár tehetősebb generációk fiatalabb női tagjai.

Ez bizonyítja, hogy a női írásgyakorlat nem kizárólag a kultúra eszköze volt, de adott esetekben a cselekvésé is, mely sokszor a nők kényszerhelyzetéből adódott. Hiszen a férfiak távolléte, bármilyen okból is (háború, politika) olyan helyzetet teremtett a nők számára, amikor részt kellett venniük a döntéshozatalban, vagy át is kellett venniük annak egy részét. Kimutatható, hogy a női íráshasználat intenzitása a feladatokkal egyenesen arányosan növekedett. A tanulmányokból jól látszik, hogy mennyire specifikus körülményekhez köthetőek az adott kutatási és értelmezési folyamatok. Ezért amikor vizsgálatot végzünk, fontos az összes körülményt figyelembe venni, nemcsak magát a forrást, hanem az adott körülményeket is.

A kötet másik jellemző vonala a haldokláshoz, halálhoz kapcsolódó szövegek elemzése. Gyulai Éva Nagylucsei Dóczy Zsuzsanna gyermekági, vajúdas közben írt búcsúlevelét dolgozza fel 1596-ból, melyet férjéhez írt. A kötet talán legérzékenyebb és legösszetettebb része ez az elemzés, hiszen az egyén, a vallás, a kultúra és a kor morális elvárásai itt jelennek meg látványosan, kortárs reflexió formájában. Maga a levél, melyben a nő szembenéz a halállal, egyfelől személyes vallomás, teológiai szempontból viszont sorselemzés, mely a keresztény kontextusba emelve elemezhető és értelmezhető. A személyes elemek figyelembevétele különösen értékes a kutatás folyamán, hiszen ezek ritkán dokumentált aspektusait mutatják be a kora újkori létnek. A tanulmány azonban felhívja a figyelmet arra a tényre is, hogy ezek a források sokszor csak másolatban maradtak fenn, ezért akár stilizálás is átmehtettek, vagyis az értelmezés folyamatában figyelembe kell venni a közvetettség problematikáját. Gyulai Éva tanulmánya az apró részletek erejével válik élővé: Dóczy Zsuzsanna alakján keresztül láthatjuk az anyát, aki felkészül 12. gyermekének születésére, de egyben már elkészíti a saját halotti ruháját, hiszen tart a gyermekági komplikációktól (42. o.).

Móré Tünde tanulmánya Országh Ilona és Sembrey Fruzsina személyét vizsgálja a halotti beszédek elvárásrendszerének tükrében. E szövegekben a hangsúly a jámborságon, az erkölcsi tisztaságon és a családban betöltött női szerepeken van, tehát a halotti beszédekben inkább ideáltípust láthatunk, mint egyéni életutakat.

Papp Ingrid a nők által betöltött szerepet kutatja a biblikus cseh nyelvű művekben. A protestáns és katolikus nevelés tekintetében kitér a felekezeti különbségekre és hasonlóságokra. Ebben a tanulmányban figyelhetjük meg, hogy milyen belső ellentmondások, eltérések érzékelhetők a gyakorlati lelkivezetés és a homiletikai normakövetés rendszerében, valamint a hiteles történések összekapcsolódása során, és ezáltal rekonstruálható a női diskurzus folyamata az evangélikus prédikátorok íráshasználatán keresztül.

A mű harmadik szerkezeti egysége nyelvtörténeti és irodalmi aspektusokat vizsgál a nőnevelés tágabb kérdéskörén belül. A kora újkori nevelési elvek és gyakorlatok befolyásoló tényezői annak, hogy a nők hogyan és miként „szólhatnak meg”. Hernády Judit Erzsébet a panasz- és vigasztalódás költészetét, Gesztelyi Hermina pedig Wesselényi Kata imádságait elemzi. Petrőczy Éva és H. Kakucska Mária pedig európai kontextusba helyezik a kutatásaikat, előbbi Lobkowitz Poppel Éva és Lady Mary Wortley Montague gyógyítói és oltásügyi tevékenységének összehasonlító vizsgálatával, utóbbi pedig Juan Luis Vives nőnevelési elveinek bemutatásán keresztül. Megfigyelhetjük az olvasás során a nők családi és háztartási szerepek keretein belül meghatározott szerepét, másrészt azokat az új lehetőségeket, amelyek az oktatás vagy az egyházi közösségek életében betöltött aktívabb részvétel lehetőségét mutatják be számukra. Láthatjuk, hogy a személyes érdeklődés alapján írt szövegek és a nevelési traktátusok elsődlegesen a szabályozásra törekednek és ismételten előkerülnek az idealizált női alak legfőbb erényei, melyek annak az értékrendszernek a részei, ami a női identitást elsődlegesen vallási és családi szerepekhez köti. A nőnevelés nem volt egységes, ahogy ennek bizonyosságát H. Kakucska tanulmánya is megmutatja. Különbségek figyelhetők meg a földrajzi elhelyezkedés, a felekezeti hovatartozás és a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzet szerint. Természetes, hogy a különböző társadalmi rétegekhez tartozó nők esetében más-más szempont volt hangsúlyos. Így a nemesi családokban az írásbeliség fontossága a műveltség és kultúra irányába tolódott, míg az egyéb rétegek estén a gyakorlati készségek domináltak.

A tanulmánykötetben a szerzők nemcsak történeti források elemzésére törekednek, hanem a nőkkel kapcsolatos beszédmódok kritikai vizsgálatára is, ami a legnagyobb erőssége a feldolgozásnak. Tóth Zsombor óva int a kora újkori szövegek anakronisztikus, retrospektív feminista olvasatától. Hiszen a teológiai diskurzus és hagyomány úgynevezett gender-szempontokat nem érvényesít és nem alkalmaz. (28. o.) A kötet szerzői is így tesznek: a nőket a saját koruk, a 16–18. század teológiai és

társadalmi elvárásainak megfelelően elemzik, és nem erőltetik rájuk a mai modern nőképet. Jelentős eredmény, hogy a kötet a női szerepek vizsgálatát szélesebb kontextusba helyezi el. Ebből láthatjuk, hogy maga a reformáció nem egységesen, hanem különböző regionális és felekezeti változatokban jelent meg, és a nőkkel kapcsolatos diskurzusok is sokfélék.

A kötet borítóképe megfelelő választás, vizuális analógiaként is értelmezhető az olvasás során. Jan Vermeer *Hölgy levelet ír szobalányával* című (1670 körül) festményének részletén ugyanis a tollat fogó nőalak kapcsolódik a tanulmányok központi kérdésköréhez, a női íráshasználathoz és önkifejezéshez. A festmény megjeleníti a női írásbeliséget, a kommunikáció és a társadalmi szerepek közti érzékenységet is. Vermeernél a levélírás motívuma több mint egyszerű mindennapi tevékenység, inkább a női kommunikáció szimbolikus terét jelenti, utalva a nem nyilvános térben történő megszólalásra és a női diskurzus közvettségére is. A festmények alakjai között megjelenik a társadalmi alá- illetve fölérendeltség. A háttérben, a falon látható bibliai jelenet pedig a hosszú reformáció keretében vizsgálódó tanulmányok morális, illetve vallási szempontjaira is vonatkoztatható.

A kora újkori női diskurzus lehetőségei című kötet megmutatja és be is bizonyítja számunkra azt, hogy a múlt asszonyai nem voltak némák, még ha hangjukat sokszor csak a férjek és más férfiak elbeszélésein, egy könyv margóján, vagy temetési prédikáción keresztül hallhatjuk meg. Életvitelük, küzdelmeik és intellektusuk részét képezik kulturális örökségünknek. A reformáció nőképe összetettebb módon jelenik meg előttünk a tanulmányokon keresztül és általuk árnyaltabb képet tudunk alkotni történeti kutatásaink során. Az egyes részeknek külön-külön is nagy jelentősége van, de együtt olvasva az elemzéseket komplex képet kaphatunk a kora újkori női diskurzusról, annak töredezett és kontextusfüggő voltáról.